

Kyvadlová migrace venkovských obyvatel

To-and-fro migration of rural population

L. KRÍŽ

Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

Informace je vypracována na základě autorem předložené rešeršní části disertační práce. Tématem disertační práce jsou „návrátové migrační aktivity venkovských obyvatel“, tzn. obyvateli venkova praktikovaný systém výjezdů (způsob dojíždění) mimo místo jejich trvalého bydliště.

Literárně rešeršní zpracování zohledňuje návratové migrační aktivity venkovských obyvatel v dílech autorů zabývajících se venkovským prostorem, prostorovou migrací obyvatelstva a vztahem městské a venkovské společnosti zejména v oblasti sociální.

Jsou to především sociologové, sociální a kulturní antropologové, ekonomové a manažeři, kteří se jmenovanými oblastmi předmětného zájmu zabývají. Sociologa zajímá zejména motivace k životu mimo místo pracoviště (zaměstnání), resp. obráceně, uspořádání a systém hodnot a preferencí každodenních migrantů, typologie každodenních migrantů, role dojíždějících v místech bydliště i pracoviště (resp. cíle) apod. Ekonom je zaměřen na mikropohled rodinných domácnostních výdajů, příjmů a z nich plynoucích efektů a dále na makropohled role a vlivu dojíždějících na různě specifikované trhy práce. Sociální a kulturní antropology zajímá změna současného modelu rodinného života, včetně typu a podoby hospodářských aktivit, fyzické dispozice domovů/bydlišť apod. Manažeři, zejména personální, zajímají aspekty z oblasti řízení i prosté existence (kvality a kvantity) lidských zdrojů, rozvoje podniku v prostoru a času i individuální ovlivnění pracovních výkonů praktikováním kyvadlové dopravy zaměstnanci. Všem zastoupeným je ve větší či menší míře vlastní zájem o vztah městského a venkovského prostoru, jehož reflexí (i analýzou) se z pohledu svých oborů zabývají. Smyslem tohoto zájmu je kromě deskripce a snahy o vysvětlení principů, na nichž život v jednom či druhém prostoru funguje, také oborové využití příležitostí, které z odlišností i shod vyplývají.

Protože to tak vyžadují požadavky kladené na literární rešerši k disertační práci, jde v první řadě o zachycení stávající podoby sledované problematiky v pracích a poznatcích druhých autorů, a vlastní empirický vstup autora se omezuje pouze na identifikování vybraného tématu disertační práce výběrem takových jeho částí, kte-

ré nemohou být opomenuty z hlediska dobře pojatého zpracování problematiky. Tato informace však narozdíl od literární rešerše již zahrnuje také autorovy empirické zkušenosti, které získává v průběhu přípravy disertační práce, zejména její empirické části.

Stále ještě nejde o metodologicky dobře zpracované řešení zvolené problematiky tématu disertační práce, ale spíše o poznatky žité zkušenosti, neexaktizovaných pozorování a rozhovorů, které však podporují dobrou metodologickou přípravu pozdější (exaktizované) vlastní empirické práce. Dalšími inspirativními zdroji jsou periodický tisk a jiné písemné prameny, které mnou vybrané téma disertační práce reflektují, pojednávají o něm s různou mírou vhledu a různým způsobem zpracování (úvahově, informativně apod.).

Zpracování tématu vychází z přesvědčení autora o významu a vlivu návratových migračních aktivit, tzn. kyvadlové migrace, venkovských obyvatel na podobu a kvalitu jejich života. Považuji za důležité upozornit, že téma kyvadlové migrace městských obyvatel lze pokládat za obsahově a procesně příbuzné, avšak sémanticky významně odlišné. Přesto se mnozí autoři, věnující pozornost danému tématu, tímto jeho aspektem příliš nezabývají.

Rozdílnost přístupu k venkovské a městské podobě problematiky můžeme vysvětlit na vztahu města a venkova (Hudečková, Lošťák 2002). V tomto vztahu jde o směnu mezi dvěma typy fyzického prostoru a současně o soužití dvou typů společností (resp. dvou typů sociální organizace ve fyzickém prostoru). Městský každodenní migrant neopouští (v drtivé většině případů) místo svého bydliště, tj. městskou zástavbu a současně městskou společnost. Tím je oproti venkovskému migrantovi značně zvýhodněn, nejen díky bezproblémové domestikaci v prostředí, ale i díky možnostem minimálního omezení v přístupu k institucím koncentrovaným v městském prostředí (prostoru), které tento „vnitřní“ migrant využívá. Jedno i druhé jsou možnosti venkovskému migrantovi do značné míry ztížené, znemožněné, případně i zapovězené.

V dnešní podobě vztahu města a venkova ovšem přestávají některé dřívější skutečnosti platit. Dichotomické pojetí města a venkova jako dvou odlišných a neslučitel-

ných entit prostorových i společenských nemá již reálné podklady a v obou případech došlo ke značnému sblížení. V případě prostorových charakteristik je ovlivnění venkova městem (spíše nežli naopak) menší, ale přesto viditelné. Ať již jde o pronikání městských prvků zástavby do venkovské architektury, anebo přímo o implementaci/situování městské infrastruktury do venkovského/vesnického prostoru, je venkov stále odlišitelný a reálně rozdílný. Výraznější problém v identifikaci se objevuje u relativně nových prostorových/sídelních útvarů, u tzv. kontinuální městské krajiny, tj. zejména v suburbanizovaných oblastech města/venkova. Tyto oblasti se tak v dílech některých autorů (Horská, Maur, Musil 2002) vymezují oproti stávajícím dvěma čistým podobám, tj. městu a venkovu.

V oblasti sociálního života ve městském a venkovském prostředí je již situace podstatně komplikovanější a současně jednoznačnější než v oblasti prostorové. Soudobou společnost (v intencích České republiky) lze jako celek považovat za společnost městskou. Tato úvaha se týká i obyvatel žijících v typických venkovských sídlech, neboť styl a způsob života městských a venkovských obyvatel je v mnoha rysech značně shodný. Současně se však v řadě oblastí více či méně odlišují a vůči sobě jsou často i odborníky vymezovány. Čili vnímání venkovanství a měšťanství je stále běžnou reflexí a typologií obou skupin – venkovanů i měšťanů.

Zahrneme-li kyvadlovou migraci venkovských obyvatel do vztahu města a venkova, může se nám začít jevit tato forma vztahu jako poměrně důležitý faktor nejen pro samotnou identifikaci města nebo venkova, ale i pro hodnocení a přístup k venkovskému životu/živlu a jeho místě a roli v městské společnosti ve významu sídel-měst i celé společnosti-občanů státu. Nelze se samozřejmě domnívat, že by analýza kyvadlové migrace mohla rozkrýt a popsat celou problematiku vztahu města a venkova, ale vzhledem k jednoznačné odlišnosti (od „vnitřní migrace“) a současné příslušnosti aktu pravidelné kyvadlové migrace venkovských obyvatel do měst oproti jeho městské podobě lze očekávat, že její zkoumání bude minimálně nápomocno v dalším prohloubení chápání městské a venkovské podoby prostoru, společnosti a jejich vztahu. Z tohoto důvodu považuji návratové migrační aktivity venkovských obyvatel, tzn. kyvadlovou migraci za důležitý faktor identifikace vztahu města a venkova.

Návratové migrační aktivity jako specifická adaptace venkovských obyvatel na procesy industrializace a urbanizace

V pozadí vzniku a existence kyvadlové migrace venkovských obyvatel stojí dle řady autorů (Faltán 1990, Gajdoš 2001 a další) procesy industrializace a urbanizace. Zatímco v „čistých“ formách obou jevů kyvadloví migranti absentují – nejsou uvažováni a jejich existence se obecně nepředpokládá, v realitě přítomni jsou. Ať již mohou být pokládáni za reziduální projev nedokonalé adaptace, případně snižují univerzalitu a komplexnost

působení obou zmíněných jevů, jde o velmi silnou skupinu, v mnoha ohledech již ustavenou.

Urbanizace (Horská, Maur, Musil 2002; Ortlová 1999; Gajdoš 1999) bývá spojována s rozšiřováním městského prostoru a s rozvojem městských společenství a kultur, industrializace (Horská, Maur, Musil 2002; Ortlová 1999; Tauber 1968) je uváděna v souvislosti s eliminací pracovních příležitostí v tradičně venkovských oborech, se změnou technologických postupů výroby – zejména prvovýroby (primárního sektoru národního hospodářství) – a s nimi související změny v profesní a kvantitativně personální náročnosti příslušných zaměstnání.

Urbanizační proces sebou přinesl nejen růst charakteristické zástavby a jejího osídlování původem venkovskými imigranty, ale i změny životního stylu – specificky městského, od venkovského do značné míry diferencovaného a s ním i neslučitelného (Horská, Maur, Musil 2002). Poslední desetiletí, odehrávající se ve znamení vývojově modifikované podoby urbanizace, tzn. ve znamení suburbanizačních procesů, napomohla rozšířit městský životní styl i do širších oblastí původně čistě rurálního prostoru (Gajdoš 2001). Ve výrazně suburbanizovaných oblastech tak jejich obyvatelé praktikují životní styl městské – klasicky urbanizované populace pouze s rozdílem kvality životního prostředí a způsobu dopravně prostorové obslužnosti. Současně je na tento životní styl veřejností nahlíženo jako na zdravější a často i ekonomicky výhodnější oproti městskému (Librová 1996). Obyvatelé rurálních oblastí mají svá specifika životního stylu, ovšem i v jejich případě je zřejmá konformita s mediálně proklamovanou podobou a stylem života, čímž své odlišnosti, ať již pozitivně nebo negativně vnímané, stírají (Gajdoš 2001, 1995).

Podoby kyvadlové migrace obyvatel rurálních i suburbanizovaných oblastí jsou do značné míry analogické včetně mnoha aspektů dopravně technických, časových a obsahově procesních (Horská, Maur, Musil 2002; Gajdoš 2001). Poslední uváděný okruh aspektů znamená, že se migranti neuchylují k návratovým pravidelným migračním pohybům pouze z důvodů primárních (tj. existenčních – práce, studium), ale i z důvodů snadnějšího, případně jediné tak možného zabezpečení dalších potřeb a úkonů, jež se mohou přímo vázat k cíli kyvadlové migrace a ne k migrantovu bydlišti (Faltán 1990, Schwarz 1999). Tyto přídatné aktivity je možno označit jako aditivní, neboť nejsou hlavním důvodem provozování kyvadlové migrace.

Někteří z autorů (Gajdoš 1999, Faltán 1990) hovoří o odcizení se kyvadlových migrantů „rodné“ lokalitě. Jev spočívá v přesunutí zájmu migrantů o dění v lokalitě do místa, kde tráví většinu svého aktivního života, tj. většinou do měst. Problém se týká i do škol dojíždějících žáků a studentů, kteří již od časného mládí přenášejí epicentra svého zájmu mimo své bydliště, mimo lokalitu, díky čemuž se mění i způsob smýšlení o smyslu existence a osudu neměstské lokality i nahlížení na vlastní život, který se odpoutáním od „zemité“ lokality stává často povrchním (Librová 1996) a abstraktně otažitým až alibistickým.

Život ve spádových oblastech městských oblastí se pro řadu dojíždějících stal běžnou, rutinní a do budoucna neměnnou součástí jejich životů. Pro řadu domácností nejsou charakteristické úvahy o případné změně jejich sídelní destinace, což vytváří zejména ve více rurálních oblastech komunity dojíždějících obyvatel, pro něž nejsou záležitosti lokality prvořadé (Falt'an 1990, Gajdoš 1999). Samotné obce se potom mění v noclehárny do měst dojíždějících (Gajdoš 2001, Majerová 2000).

Výhodu mají v této problematice suburbanizované oblasti, které původně venkovské obce pohlcují (Horská, Maur, Musil 2002). Problémy obecních samospráv, ve smyslu skutečného zájmu občanů/obyvatel o místní otázky, se tak přesouvají na centralizovanou správu měst, čímž proběhne nenásilný přerod z relativně nefunkční vesnice na relativně funkční část městské aglomerace (Gajdoš 2001).

Na roli každodenních migrantů jsou obyvatelé mnoha venkovských oblastí připravováni již od mládí, od dob své školní docházky. Po vzoru svých rodičů považují stav permanentní migrace za účelem uspokojování nej-různějších potřeb za zcela přirozený (Falt'an 1990). Případně negativně vnímaný znehodnocující vliv migrace na průběh a kvalitu svých životů vyvažují kvalitou životního prostředí nebo nižšími životními náklady v místě bydliště (Falt'an 1990, Gajdoš 1999, Librová 1996).

Zmiňované životní prostředí je tak některými autory (Librová 1996, 1997; Ortlová 1999) dáváno do souvislosti s úrovní – kvalitativní i kvantitativní – životního prostoru/bydliště. Venkovská sídla jsou povětšinou nazírána jako estetičtější a funkčnější zároveň a jejich zasazení do kulturní krajiny jako přirozenější. I z pohledu ekologických disciplín jsou tato sídla hodnocena jako méně zatěžující a prostředí vstřícnější.

To, co jsem nenalezl u žádného zmiňovaného autora a co mne nabádá k rozpracování tématu „kyvadlové migrace venkovských obyvatel“ do další dimenze, je

- a) ucelený a komplexní pohled na problematiku návratových migračních aktivit venkovského obyvatelstva,
- b) hlubší zaměření mnou vydefinovaných důležitých aspektů problematiky a to k:
 - významu typu fyzického prostoru v životě migrantů (identifikovatelného sadou ukazatelů),
 - střetu nebo setkání městské a venkovské kultury v rozměru kyvadlové migrace,
 - rozdílnosti kvality života městského a venkovského každodenního migranta,
 - existenci a projevům každodennosti v životech městských a venkovských kyvadlových migrantů,
 - roli a postavení venkovských dojíždějících pro vybrané reprezentanty městské společnosti/města,
 - otázky perspektivy kyvadlové migrace v době globalizace a implementace nových technologií¹,
- c) zhodnocení významu a role kyvadlové migrace z hlediska regionů a lokalit.

Tím, co mne z literárního zpracování problematiky nejvíce zaujalo, jsou pohledy jednotlivých autorů na suburbanní prostor a kontinuální městskou krajinu, na reflexi kvality života v městském a venkovském prostředí a v neposlední řadě i pohledy zabývající se osudem venkovských obcí stížených syndromem „nocleháren do měst dojíždějících“. Řada z uvedených pohledů na dílčí části problematiky kyvadlové migrace je pro mě velmi inspirativní a pro další zpracování a směřování práce podnětná.

Žité zkušenosti autora – migranta a výzkumníka

Poznatky, které jsem načerpal i nenačerpal zpracováním literární rešerše k disertační práci, mohu dnes doplnit o vlastní zkušenosti, získané reflexí kyvadlové migrace v průběhu mé účasti na jiných výzkumech i v průběhu vlastního praktikování návratových migračních aktivit, jichž jsem sám aktérem (obětí?). Součástí tohoto sdělení jsou i poznatky z již provedených rozhovorů s aktéry (obětmi) kyvadlové migrace a studia některých písemných pramenů (periodický tisk apod.) obsahově blízkých zvolenému tématu mé disertační práce.

Následující poznatky se budou dotýkat témat:

- běžné reflexe, vnímání migrace migranta a její hlubší hodnocení,
- specifikace zájmu o výchozí lokalitu migrace (účast migrantů na dění v místě jejich bydliště – obci),
- adaptace a perspektiv migrantů na vlastní migrační aktivitu,
- vnímání kulturní/společenské rozdílnosti výchozího a cílového místa migrace migranta.

V reflexi svých migračních aktivit kladou dojíždějící důraz na druh a úroveň užívané dopravy, pracovní (zaměstnanecké) možnosti v místě bydliště i místě dojížděky, finanční stránku migračních aktivit (ve smyslu porovnání příjmů a výdajů) v porovnání s životem v místě bydliště. V druhém sledu hodnocení se objevuje časová náročnost migračních pohybů, fyzická a psychická zátěž každodenní migrace a řada dalších individuálně vybíraných nebo pocítovaných faktorů a vlivů. Přes řadu vnímaných negativ je ale existence migrace vnímána spíše jako pozitivum, díky němuž je například umožněn vyšší životní standard domácnosti, ne-li její samotná ekonomická existence.

Pro praktikování návratových migračních aktivit jsou nejdůležitější otázky možnosti a efektivnosti dojížděky, spolu s formou a dispozicemi, tj. s fyzickou stránkou migrace. Pokud zúžíme problém na nejčastější a nejtýpčtější případ návratových migračních aktivit, tzn. na návratovou pravidelnou migraci pracovní, jsou faktory jejího hodnocení více než zřejmé. Jde o finanční příjem získávaný prostřednictvím migrace, finanční náročnost provozování kyvadlové migrace, časové možnosti dopravy a pobytu v místě bydliště i cílové destinace, vyu-

¹ V důsledku globalizace a zavádění technologií umožňujících tzv. „práci na dálku“ ztrácí, dle významných autorů např. Bauman 1999, prostor na svém původním smyslu.

žitelnost cílového místa k uspokojení dalších potřeb (aditivních aktivit). Jak vidno, problém kyvadlové migrace je migranty samotnými interpretován nepříliš hluboce. To znamená, že se zužuje na časové a finanční nároky, bez hlubšího uvažování o vnitřních souvislostech a dalších kontextech kyvadlové migrace.

Mimo relativně snadno vysvětlitelných otázek finančních jsou druhým významným okruhem evaluace kyvadlové migrace její technicko-technologické možnosti v návaznosti na časové možnosti migranta („harmonogram dopravy v každodennosti života“). Mimo individuálních forem dopravy přicházejí v úvahu možnosti dopravy veřejné – hromadné. Její užití však pro mnoho dnešních kyvadlových migrantů představuje poněkud problematickou restrukturalizaci vlastního osobního času v rozměru dne i týdne. Kyvadlová migrace praktizovaná veřejnou hromadnou dopravou sebou nese požadavek nutnosti přizpůsobení se migrantu jejímu „diktátu“, což (pokud není tato forma dopravy touto podmínkou zcela znemožněna) může přinejmenším znamenat výrazné omezení aditivních migračních aktivit v místě cílové destinace². Opomenout nelze ani prestiž spojenou s jednotlivými formami osobní dopravy³.

Otázka sdílení nebo případného nesdílení lokálních zájmů, problémů a kulturních aktivit se v reakcích migrantů projevuje značně diferencovaně. Zatímco explicitně venkovští migranti povětšinou vyjadřují představu o sobě jako venkovanech, mnohými svými pozorovatelnými projevy se spíše kloní k referenční skupině měšťanů. Důvodem, který sami reflektují a o němž nepochybují, je čas strávený v místě zaměstnání, s lidmi městské společnosti, v urbanizovaném prostředí a v duchu celospolečenské univerzalizace. Zapojení do života „rodné“, vlastní komunity (pokud se odehrává) nabývá často spíše demonstrativní podoby – „jsem jedním z vás“ – a má často proklamativní charakter účasti na komunitních „rituálech“, společenských událostech. Typickým příkladem je značná, ale zdaleka ne samozřejmá, participace kyvadlových migrantů na činnosti zájmových sdružení, jako jsou např. myslivecké spolky, hasičské sbory apod. Účast v těchto typech spolků je dobrým indikátorem:

- a) proklamace venkovanství (venkovana) – znamenající pouhé členství,
- b) opravdovosti venkovanství (venkovana) – práce, méně hlášené aktivity.

Pouze zřídka se v úvahách migrantů objevují myšlenky o změně a prostorovém přesídlení rodiny na „výhodnější“ místo. Kyvadlová migrace je tak často vnímána jako „nutné zlo“ s mnoha negativními, ale i pozitivními dopady. Vzhledem k místu bydliště a alespoň proklamované příslušnosti k němu je považována za danost, případně existenční nutnost. Víze změn jsou vlastní spíše mladším lidem. U starších se při tématu každodenního dojíždění často objevují úvahy o zvyku a současně lze vycítit jistou atmosféru rezignace, neboť není způsobu,

není cesty, jak nutnost kyvadlové migrace odstranit bez ztráty výhod, které přináší.

Kulturní/společenská odlišnost není sice migranty aktivně vyjadřována, ale je-li na ni někým poukázáno, je povětšinou reflektována. Prvním způsobem reflexe (vnímání) je kulturní odlišnost v cílovém místě migrace, tzn. nejčastěji ve městě, od venkovských migrantů. Druhým způsobem reflexe (vnímání) je kulturní/společenská odlišnost v místě bydliště venkovských migrantů, tj. mezi nimi a nemigrujícími obyvateli daného venkovského sídla.

Směr vývoje disertační práce

Vyjdou-li z odborných poznatků jiných autorů a z mých vlastních zkušeností, mohu pokračovat v přípravě (exaktizaci) empirické části disertační práce. Přitom budu postupovat dle pravidel vědecké metody.

Příprava a provedení empirického šetření na dané výše uvažované téma jsou vedeny snahou o postihnutí jevu kyvadlové migrace venkovských obyvatel, v její vícerozměrnosti, při zasazení do reálného prostředí.

Výsledkem by měl být v rámci možností ucelenější pohled na jev kyvadlové migrace na českém venkově. Pohled získaný spojením „mikro“ a „makro“ záběru výzkumu, použitím induktivní a deduktivní metody, tzn. kvalitativního a kvantitativního sociologického empirického výzkumu, tj. využitím jak příběhů jednotlivých migrantů, tak i statistických výkazů o kyvadlové dojížděcí/migraci.

Výzkum lze vést ve dvou liniích – procesní a objektové. Procesní linie se zaměřuje na praktikování kyvadlových migračních pohybů jednotlivými migranty, nebo skupinami migrantů. Může jít například o zachycení jejich pohybů technikou časoprostorového zónování a jejich následnou interpretaci. Objektová linie výzkumu se zaměřuje na samotná místa, která tvoří prostor, obsah a významy migračních pohybů dojíždějících. Znamená to, že se zaměřuje na popis a analýzu výchozí a cílové destinace a jejich specifika.

Nevím, zda zvládnou dobře využít obou linií výzkumu, tzn. dosáhnout překrytí obou přístupů. Je možné, že budu muset upřednostnit jeden nebo druhý způsob vedení výzkumu. Konečné rozhodnutí o volbě přístupu a konkrétním způsobu jeho provedení provedu na konci přípravné fáze výzkumu v jeho exaktizované podobě.

LITERATURA

- Bauman Z. (1999): Globalizace – důsledky pro člověka. Praha: MF.
- Falt'an L. (1990): Migrácia a jej sociálne dôsledky na charakter vidieckych sídiel. Sociológia, 22 (4), Bratislava, SAV. 4.

² Snižování její obecné hodnoty.

³ Možnost běžně si dovolit kyvadlovou migraci vlastním autem je známkou vyššího sociálního statusu.

- Gajdoš P. (2001): K vybraným problémům transformace sociálně-prostorové situace Slovenska v devadesátých letech. Sociológia, 33 (2), Bratislava, SAV.
- Gajdoš P. (1999): Sociálno-priestorová situácia Slovenska, jej vývoj a problémy v 20. storočí. Sociológia, 2 (2), Bratislava, SAV.
- Gajdoš P. (1995): Transformačný proces a rozvojové problémy sídiel a regiónov na Slovensku. Sociológia, 27 (4), Bratislava, SAV.
- Horská P., Maur E., Musil J. (2002): Zrod veľkoměsta – urbanizace českých zemí a Evropa. Praha, Paseka.
- Hudečková H., Lošťák M. (2002): Sociologie a její aplikace v regionálním/rurálním rozvoji. Praha, PEF ČZU.
- Librová H. (1997): Decentralizace osídlení – vize a realita (část druhá: Decentralizace v realitě České republiky). Sociologický časopis, XXXIII (1), Praha, Sociologický ústav AV ČR.
- Librová H. (1996): Decentralizace osídlení – vize a realita (část první: Vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR). Sociologický časopis, XXXII (3), Praha, Sociologický ústav AV ČR.
- Majerová V. a kol. (1999): Sociologie venkova a zemědělství. Praha, PEF ČZU.
- Ortlová J. (1999): Kapitoly z kulturní ekologie. Praha, Karolinum.
- Schwarz J. (1999): Vidiecke regióny a mobilita pracovnej sily – stav, možnosti, tendencie. Zemědělská ekonomika, 45 (11): 511–518, Praha, ČAZV.
- Tauber J. (1968): Sociologie zemědělství a venkova. Praha, Institut pro vzdělávání pracovníků v zemědělství a výživě.

Kontaktní adresa:

Ing. Lukáš Kríž, Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6-Suchbát, Česká republika
e-mail: kriz@pef.czu.cz
